

СЛОВНИКОВИЙ ДОРОБОК В. ЛАЗАРЕВСЬКОГО: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ДАЛЬШОГО ВИВЧЕННЯ

Анотація. У статті дається короткий виклад історії дослідження рукописного українсько-російського словника В. Лазаревського (середина XIX ст.), повідомляється про необхідність виявлення завершального фрагмента оригіналу словника на Я, інших документів, що прояснили б деякі важливі обставини, як створювався словник, де зберігався, хто ним користувався. Ілюструється значення словникового доробку В. Лазаревського.

Ключові слова: українська рукописна лексикографія XIX ст., лексикологія, В. Лазаревський, В. Даль, М. Пилинський, В. Чернишов.

До визначних постатей українського культурного минулого належить, без сумніву, й Василь Матвійович Лазаревський (1817—1890), письменник і перекладач, лексикограф, цензор, високопосадовець Міністерства внутрішніх справ Росії, який перебував у дружніх стосунках із В. Далем, разом зі своїми братами брав активну участь у полгшенні долі Т. Шевченка на засланні.

У галузі українського мовознавства В. Лазаревський відзначився тим, що за сприяння В. Даля уклав немалий як для свого часу українсько-російський словник (досі не виданий, а рукопис-оригінал його зберігається в НБУВ НАНУ). Перш ніж було виявлено оригінал, М. Пилинський описав анонімну копію (А—М) частини цього словника (із фондів Відділу словникової картотеки Інституту російської мови РАН, СПб.), але питання, хто укладав словник, залишилося для дослідника відкритим.

Мета пропонованої статті — стисло відтворити хронологію подій, як словниковий доробок В. Лазаревського потрапив у поле зору вчених, як було виявлено рукопис-оригінал українсько-російського словника В. Лазаревського, показати, що вже зроблено в напрямі вивчення змісту цього словника, визначити можливі перспективи його дальшого вивчення й застосування, а також звернути увагу на те, що в науковій літературі про словник В. Лазаревського з'явилися відомості, які не можна сприймати як обгрунтовані, достовірні.

Здійснивши спеціальне наукове відрядження до колишнього Ленінграда, М. Пилинський повідомив про виявлені й опрацьовані ним у тутешніх бібліотечних й архівних установах українські рукописні словникові матеріали [9]. Особливу увагу дослідник звернув на пам'ятку, яку характеризував так: “У Відділі словникової картотеки Інституту російської мови АН СРСР найбільш інтересною збіркою української лексики є незакінчений українсько-російський словник (А—М) приблизно на 6000 слів. Словник являє собою добре опрацьований зошит в четвірку, на титульній сторінці чорнилом зазначено: “Словарь малороссийский. Нижний 1852 г.”; внизу олівцем додано: “Списано мною с

рукописи, имевшейся у Вл. Ив. Даля”. Потім іде самий словник, що займає 202 нумеровані аркуші. Зошит заповнений тільки на дві третини. Разом зі словником зберігається його опис (на двох аркушах звичайного шкільного зошита), зроблений проф. В. І. Чернишовим¹, очевидно в 10-х роках XX ст. Як встановлено В. І. Чернишовим, словник писаний рукою племінника російського письменника С. Т. Аксакова. Але з якою метою він переписав словник, залишається неясним. Невідомим залишається також автор словника” [9, с. 86]. Підкресливши, що В. Чернишов оцінив словник “дуже високо”, М. Пилинський зробив конспект відгуку російського вченого із додатком і деяких своїх міркувань.

М. Пилинський зауважив: “Справді, його уклала, очевидно, добре освічена і обізнана з словниковою справою людина. Реєстрові слова, як правило, мають наголоси. Чимало реєстрових слів, особливо маловідомі діалектні слова, документовано відповідними посиланнями на місцевість, де вони записані (найчастіше: “Под[ілля]”, “Вол[инь]”; іноді вказується повіт). Значну частину реєстрових слів проілюстровано прикладами з народної мови, прислів'ями, приказками, цитатами з народних пісень, цитатами з творів Котляревського (найчастіше із зазначенням автора), Гребінки, Шевченка (без зазначення автора). Зустрічаються ілюстрації з творів давньої літератури, але слова, продокументовані такими цитатами, часто мають при собі позначку “Стар.” Як відзначив В. І. Чернишов, словник містить також білорусизми, на що вказує як форма ряду слів (*ён, маланья,*

¹ Василь Іллч Чернишов (1867—1949) — визначний російський мовознавець, член-кореспондент АН СРСР (1931). У 1886—1912 рр. викладав у сільських, повітових і міських навчальних закладах. До словникової праці при Петербурзькій АН його залучив О. О. Шахматов. В. І. Чернишов був відповідальним редактором першого і другого томів “Словаря современного русского литературного языка” (1948, 1950). Рецензував словник В. І. Даля, написав дослідження “В. И. Даль и его труды в области изучения русского языка и русского народа” [див.: 2, с. 266—274; 12].

Анцихрист), так і місце їхнього запису (Мглин, Новозибків і навіть Сураж). Включення білорусизмів було, зрештою, властиве й деяким пізнішим українським словникам, наприклад словникові К. Шейковського. Взагалі ж основу реєстру словника складають поширені слова сучасної української мови. В реєстр включено чимало ботанічних і зоологічних назв. При іменниках, як правило, наводяться зменшені форми і часто форма множини. Дієслова подаються тільки в короткій формі інфінітива (на **-ть**)². На літеру В вміщено значну кількість слів з префіксом **від-**. В багатьох статтях наводяться фразеологічні звороти. Перекладна частина словника в цілому не викликає будь-яких зауважень щодо повноцінності і точності підшуканих відповідників. В окремих випадках зустрічається переклад на французьку мову: **“абыщечко — quelque chose de rien”** [9, с. 86—87]. Далі М. Пилинський для прикладу подав вісім (цілком випадкових, мабуть) словникових статей на **З** (див. у цій статті нижче, с. 25-26).

М. Пилинський, спираючись на спостереження В. Чернишова (його порівняння з даними словника за ред. Б. Грінченка), продемонстрував, що сучасна наука могла б узяти зі “Словаря малоросійського. Нижній 1852 г.” неабияку користь, що “значення “Словаря малоросійського” невідомого автора (! — Б. Г.) як матеріалу для історії української лексикографії, а певною мірою і для української діалектології, завдяки його досить високому як на той час науковому рівню, незаперечне” [9, с. 87]. М. Пилинський висловив також міркування про доцільність з’ясування, чи був використаний і в якій мірі лексичний матеріал словника в “Толковом словаре живого великорусского языка” В. Даля, що включає, як відомо, і чимало українських слів [9, с. 87].

Отже, виявлений М. Пилинським рукопис — це копія частини матеріалів українсько-російського словника, зроблена з оригіналу, що був у 1852 р. в користуванні В. Даля в Нижньому Новгороді. Хто автор словника, не встановив ні В. Чернишов, ні М. Пилинський. Це вдалося з’ясувати після того, як нам пощастило виявити оригінал словника, автор якого — В. Лазаревський.

Про існування порівняно великого як на XIX ст. (у кількох томах) рукописного українсько-російського словника Лазаревського інформував мене в 1972 р. відомий бібліограф Федір Пилипович Максименко (1897—1983) під час консультації з ним у Науковій бібліотеці Львівського державного університету імені Івана Франка. Він радив пошукати цей словник у фондах відділу рукописів ЦНБ АН УРСР (тепер Інститут рукопису НБУВ НАНУ). Натрапити на його слід вдалося восени 1977 року. Виявилося, що довго розшукуваний рукопис — це добротні оправлені три томи із зо-

лотистим тисненням на корінцевій частині твердої чорної палітурки: *“Лазаревский. Малорусско-Русский словарь”* і *“Б.У.С.В.”* (тобто “Бібліотека університета св. Владимира”). Рукопис, що складається з аркушів розміром 22 × 35,5 см, із додатком статті “Изъ бумагъ В. М. Лазаревскаго” [1] одержано від сина упорядника словника — Сергія Лазаревського.

На титульному аркуші кожного з трьох томів каліграфічно вимальовано заголовок: “Матеріали для составлення Малоросійско-русскаго словаря. Собраны въ концѣ 40^{хб} и началѣ 50^{хб} годовъ Василіемъ Матвѣевичемъ Лазаревскимъ”. І ще відповідно до тому: “Часть I. А—Й”³ (335 арк.), “Часть II. К—П” (503 арк.), “Часть III. Р—Ю” (377 арк.). Усього тут, за нашими підрахунками, близько 13000 словникових статей. Матеріали (нерідко з паспортизацією: вказівкою автора друкованого джерела, територіальною прив’язкою) записані переважно дуже дрібним і малорозбірливим почерком — переважно в лівій частині сторінок (із проміжками до 6 см між статтями), а права частина сторінок залишалася для можливих пізніших доповнень. Якась частина матеріалів, як можна судити з особливостей почерку, переписана начисто не тією ж рукою, що переважна більшість словникових матеріалів; є матеріали, дописані олівцем кимось із користувачів словника, а також сліди різної чорнової роботи, як-от позначки червоним олівцем (скісні риси перед реєстровими словами), які сигналізують про здійснене зіставлення зі “Словаремъ малоросійскаго нарѣчія” О. Афанасьєва-Чужбинського (1855). Нерідко результати зіставлення на користь В. Лазаревського (тобто немало матеріалів В. Лазаревського доповнюють відомості О. Афанасьєва-Чужбинського).

Приклади, які зі словника “невідомого автора” наводив у своєму повідомленні М. Пилинський [9, с. 87], великою мірою збігаються з відповідними матеріалами київського рукопису (ці збіги дуже симптоматичні), але цілковитої однаковості інколи немає, і причини цього можуть бути різні (щось переписувач змінив чи доповнив у копії, щось виправив чи доповнив сам В. Лазаревський в оригіналі після 1852 року, тобто після того, як було зроблено копію матеріалів на А—М.).

Порівняймо, враховуючи, що М. Пилинський подекуди свідомо “підправив” правопис (опустив **ь** у кінці слів, замінив **ѣ** на **е**): **абыщечко** — quelque chose de rien [9] ↔ **абыщечко** — qu. ch. de rien” [Лаз]; **аргáтый** “лихой” [9] ↔ **аргáтый** — лихой, дѣльный, путный [Лаз]; **бабіны** “второй день рождества” [9] ↔ **бабіны** — второй день праздника Рожд. Хр. [Лаз]; **бук** “зола” [9] ↔ **букъ** — 1) [не заповнено — Б. Г.], 2) зола, изъ кот. варится щелокъ? [Лаз]; **варнаванье** “злоумышление” [9] ↔ **варновáнье** — злоумышленье — *познава-*

² Що це не зовсім так, видно й із прикладів, які далі навів М. Пилинський (**зайтѣ, зайтѣсь**).

³ Див. репродукцію: [7, с. 286].

ючы в поступках Рейментара нашего (Мазепы) варнованію протвѣ здравія. В. Ц. Вел. (Кочубей) [Лаз]; **веснянка** — песня, которой дети и девки встречают весну [9] ↔ **весня́нка** — пѣсня, которою дѣти и дѣвки величаютъ весну, собираясь на проталинахъ. Въ Черниг. Г. веснянки поются отъ Благовѣщенія до Троицина дня [Лаз]; **выбжи** “оглобли” [9] ↔ **выбжи** [виправлено на **вѣбжи**] — оглобли у сохи для впряжки лошади [Лаз]; **займа́ть** — трогать; **займа́ть** — угонять. Вин зайняв у вивсахъ пару быків [9] ↔ **займа́ть** — 1) трогать, 2) угонять. *Не займа́й гно́ю, не бу́де воня́ти. Вцнѣ зайнявѣ у вивсахъ пару быківѣ* [Лаз]; **зайты́** — зайти. Слух зайшо́в — пронеслася вѣсть ↔ **зайты́** — зайти, пройти *Зайшла́ чу́тка* — пронеслася вѣсть [Лаз]; **зайты́сь** — заплакать навзрыд ↔ **зайты́сь** — зарыдать [Лаз]; **зайи́хать** — заехать ↔ [відповідника в Лаз не виявлено — Б. Г.]; **зайченя́** — зайчонок, ум. зайчя, зайчятко, зайчяточко [9] ↔ **зайченя́** — зайчонокъ [Лаз]; **зайчи́ха** — самка зайца [9] ↔ **зайчи́ха** [Лаз]; **закарва́ш** — обшлагъ [9] ↔ **закавра́ши** — обшлага [Лаз].

Стислі відомості про зміст і деякі обставини створення рукописного словника В. Лазаревського, про співпрацю В. Лазаревського з В. Далем ми подали в кількох попередніх публікаціях [6; 7, с. 53—56; 4]. Окреме дослідження було присвячене встановленню, якою мірою словникові матеріали В. Лазаревського використав М. Номис, а потім опосередковано (через збірник М. Номиса) й Б. Грінченко у “Словарі української мови”. З’ясувалося, що з понад 300 випадків, у яких М. Номис позначив узяті ним прислів’я, приказки, загадки та деякі інші матеріали ремаркою *Збр. Лаз.* [Збірослов В. Лазаревського], абсолютна більшість представлена і в Б. Грінченка (вже з ремаркою *Ном.* і вказівкою відповідного номера одиниці фіксації у збірнику М. Номиса). Ми дійшли висновку, що В. Лазаревський зі своїми лексикографічними матеріалами також якоюсь мірою причетний до епохальної справи створення джерельної бази “Словаря української мови” за ред. Б. Грінченка [3]. Нарешті зроблено спробу показати значення словникових матеріалів В. Лазаревського для вивчення лексики східнослов’янських перехідних мовних ареалів з уведенням у науковий обіг тих із них, які мають північноукраїнські риси, співвідносні з явищами в білоруських і південноросійських говорах. Виокремлено матеріали з географічною прив’язкою до населених пунктів Стародубщини, північної частини колишньої Чернігівської губернії: Новозибків, Мглин, Сураж та ін. [5].

З опублікованих П. Бартеневим матеріалів листування В. Даля з В. Лазаревським можна скласти доволі повну картину, як В. Лазаревський з ініціативи і за підтримки В. Даля взявся за справу впорядкування українсько-російського словника з наміром передусім знайти якомога краще застосу-

вання тим лексикографічним матеріалам, які у відповідь на циркуляри, розіслані В. Далем службовими каналами по всій Росії, надійшли до Особливої канцелярії Міністерства внутрішніх справ Росії (тут “стіл у стіл” працювали В. Даль і В. Лазаревський з липня 1847 по червень 1848 р.) із регіонів, заселених переважно українцями. Хоч В. Даль використав значний український лексичний матеріал у *Тлумачному словнику живої великоруської мови*, однак багато що з надісланого йому на допомогу для укладення цього словника з різних куточків тодішньої Росії не могло бути враховане в ньому як у словнику *російської мови*. Тож В. Даль залучив В. Лазаревського не тільки до впорядкування численних матеріалів для основного (російського) словника, а й до обробки тих лексикографічних поштових надходжень (списків слів) до Особливої канцелярії, із яких міг постати словник української мови. Планувалося, що ці упорядковані надходження будуть доповнені виписками з книжних джерел.

В. Даль, прибувши 1849 р. на службу й постійне місце проживання до Нижнього Новгорода, покладав великі сподівання на В. Лазаревського, очікуючи від нього гарних результатів як у справах, пов’язаних зі словником російської мови, так і в підготовці словника української мови. В. Лазаревський, імовірно, у якийсь момент втомився від уваги В. Даля. Намагаючись з’ясувати, чим викликана раптова стриманість тону В. Лазаревського в листах і за що В. Лазаревський міг образитися, В. Даль писав: “Лист ваш неприємно здивував мене і поставив у непорозуміння. [...] З якого приводу або через що ви листа свого починаєте *“милостивым государем”*, коли ви в попередніх листах свої ніколи цього не робили? Щоб це: гнів чи милість? Далі, що означає: *“имею честь препроводить”*, — *“была у меня беззаветная преданность к вам, пока вам угодно было показывать, что я вам не чуждой”*, — *“но дух животворящий ушел”* і таке ін. Дозвольте ж без жартів просити вас пояснити мені, що це таке? [...] Якщо ж я в чомусь без вини винуватий, як це інколи трапляється, і якщо вина моя не прощена, то й тоді, я сподіваюся, не відмовите в цьому поясненні. Я нічого не розумію” [1, с. 556].

Не виключено, що певне невдоволення В. Лазаревського було викликане тим, що В. Даль так багато мав до нього різних ділових прохань, які вимагали значної затрати часу (наприклад, опрацювання словникових надходжень до Географічного товариства), можливо й тим, що так настирливо спонукав його до роботи над завершенням словника української мови, який слід було передати В. Далю, мабуть, на невизначених умовах тощо.

У листі від 11 грудня 1850 року В. Даль, підкреслюючи своє приязне ставлення до В. Лазаревського, просив його не гніватись і

владнати якусь справу через О. Головніна: “Якщо звернетесь до нього, то кланяйтесь по-дружньому і кланяйтесь так усім добрим знайомим, звертаючись кругом, від відданого вам і такого, що жде *Малоросійського Словаря*, Даля” [1, с. 556].

Якогось прямого зв'язку словникових матеріалів В. Лазаревського із словником В. Даля ми не виявили.

Про інтерес В. Даля до української лексики і його плани щодо словникового її опрацювання згадував біограф В. Даля В. Порудоминський, який подав відомості, що з М. Максимовичем В. Даль обговорював особливості говорів, “піднаріч малоросійських”, “підслухані відхилення ... між Пирятином, Решетилівкою, Кременчуком”, — він хотів розрізнити їх, як розрізняв говори тамбовський і тверський. У листі його до М. Максимовича читаємо:

“Укладені у мене і мало- і білоруський словники — не знаю, наскільки повними виявляться; все-таки більше, ніж тепер є” (очевидно, мова йде про запаси, а не про остаточно підготовлені словники). Радіючи першим випускам “Толкового словаря”, давній приятель старого Даля професор Редкін писав йому: “Але в нашій вітчизні є ще й батьківщина моя (здається, й твоя) — Мала Русь. Адже й для неї збирав ти, здається, і прислів'я, і слова, а хто ж буде обробляти й видавати це зібрання?” І знову, через кілька років, коли гігантська праця була завершена: “Чи дочекаємося ми, малоросіяни, чогось подібного? Посунь лишень і цю справу своєю енергійною рукою!” [10, с. 316—317].

На жаль, зібрані й упорядковані В. Лазаревським за неабиякої зацікавленості В. Даля словникові матеріали української мови залишилися в рукопису на стадії лише *матеріалів*, а не завершеного й підготовленого до друку словника. Проте і в такому вигляді вони становлять важливе надбання науки. Цінність їх розумів В. Даль і всі інші, хто мав нагоду бачити і вивчати ці матеріали.

Перш ніж докладніше звернутися до них тут, вкажемо кілька обставин, які ставлять на порядок денний завдання внести більшу ясність щодо них: 1) лексикографічні матеріали В. Лазаревського збереглися в оригіналі і принаймні в одній (неповній) копії, яка не в усьому збігається оригіналом (чи є десь продовження копії від слів на букву Н і чим зумовлені деякі незбіги копії з оригіналом?); 2) у рукопису-оригіналі, переданому Сергієм Лазаревським до Бібліотеки Київського університету св. Володимира, не вистачає слів на Я (чи зберігся десь фрагмент на Я?) 3) копія (А—М) на архівному обліку в С.-Петербурзі без відомостей про автора (чому так сталося?); 4) у науковій літературі подаються відомості, нібито рукописний українсько-російський словник В. Лазаревського зберігається в Нижегородській обласній бібліотеці (які

джерела такої інформації і чи не застаріла, чи правдива вона?).

На цьому фоні привертає особливу увагу факт, яким оперує Н. О. Герасименко в енциклопедичній статті про В. Лазаревського: “Поза службою [В. Лазаревський] допомагав В. Далеві в роботі над “Толковым словарем живого великорусского языка”, одночасно склав “Малорусско-русский словарь” (нині рукопис зберігається в рукописному відділі Нижегородської бібліотеки)” [8] — підкреслення наше (Б. Г.) Подані тут відомості про місце зберігання рукопису не підтверджуються. На наш запит завідувач відділу Анна Олегівна Мар'єва повідомила, що “у відділі рідкісних книг і рукописів Нижегородської обласної бібліотеки зберігається бібліотека Сергія Васильовича Лазаревського, але тільки друкована частина (книги)”, додатково зауваживши: “Рукописні документи були передані, свого часу, до Відділу рукописів РНБ (Санкт-Петербург) і Центральний архів Нижегородської області. Раді були б Вам допомогти, але розшукуваного рукопису “Малорусско-русский словарь” у нас у фонді немає”. Із цього випливає б, що слід словника (копії) В. Лазаревського в Нижньому Новгороді варто пошукати в Центральному архіві Нижегородської області (хоч його там може й не виявитись, адже щось із бібліотеки С. Лазаревського було передано до С.-Петербурга). Відкритим залишається питання: скільки копій словника В. Лазаревського було зроблено? І чи є десь копія зі словами на букву Н і до кінця словника?

У зв'язку з відсутністю слів на Я в, умовно кажучи, київському рукопису варто, на наш погляд, звернути увагу на уривок словника української мови на Я (10 аркушів, без датування) невстановленого автора, що зберігається в Санкт-Петербурзькій філії Архіву РАН у фонді І. Срезневського (фонд 216, опис 4, справа 250).

Докладно переказуючи, що писав понад п'ятдесят років тому М. Пилинський, про словник (як згодом з'ясувалося) В. Лазаревського, хочемо не тільки підкреслити об'єктивність висловленої ним загальної оцінки змісту лексикографічної пам'ятки, а й констатувати, що словниковий доробок В. Лазаревського залишається й донині поза тією увагою, якої він заслуговував би.

Подаємо далі деякі, з нашого погляду цікаві, приклади, які засвідчують неабияку користь лексикографічного доробку В. Лазаревського для глибшого осмислення матеріалів СУМа і для розуміння того, що нині цей доробок може мати широкий спектр застосування, у тому числі як важливе джерело для створення нових спеціальних словників (історичного, діалектних), а також для нормативних словників, у яких певне місце (з відповідними ремарками) повинні займати й одиниці з периферії мовної системи (частина застарілої лексики, діалектизми).

1.

Матеріалы

для составленія

Малороссійско-русскаго словаря.

Собраны въ концу 40^х и началъ 50^х годовъ

Василіемъ Мамбуревичемъ

Лазаревскимъ.



Часть II

Ж—Н.

K

31.

kačaxa - 1) uoxa mēstaxa mačax

2) supferim' g'omyp'Ja. y'd.

y'mēp'ma kačaka - čbūm' čnecl.

kačaxa (Nod) čut'mar. mačax.

kačaxā - vanacmb

kačaxa - kačax

kačaxax
kačaxaxka }
kačax

kačaxaxim' - kačaxim'

kačaxaxinka - manka up' uka čb'g't.

naq. y. č'lar' y'ka kačaxax.

kačaxaxi - cyment'ba č'ab'ma mačaxi.

kačaxaxa - č'ab'ma č'ab'mar č'ab'ma.

2) Mačaxa č'ab'ma naq. y'č'.

kačaxaxa - vaxa č'ab'ma y. č'ab'ma.

kačaxaxim' - kačaxim'

кадулати (журмолі, у виступах з журми на журми
 (жур, жур, жур, жур, жур, жур, жур, жур, жур, жур)
кадути скінки, да-а' - кадути скінки. *кадути* *кадути*
кадути не кадути кадути

кадути - кадути

кадути - кадути

кадути - кадути
 Діал. кадути кадути кадути
 кадути

кадути - кадути

кадути - кадути кадути

кадути - кадути, кадути кадути

Аркуш із першої частини зі словами на **Г** (*годувають* — *гоцють*)

балабануть 'болтать вздор' (Лаз); пор.: балабон, діал. 'брякальце, бубонець' І грали балагульські балабони, І маишталір хитавсь на передку

(М. Рильський) (СУМ І 93). Пор. іще: балабонити 'звонить, бренчать (напр., бубенчиками, погремучкой)'; балабій 'употребується пастухами овец в при-

зые для козлов' *Отара на тирлі або в роспаш; виходить личман вперед, кличе цатів так: гей цо! балабій! цо, цо! балабій! цо!* — Цати, де б не були, ідуть до личмана, віви за цанами. О. 1862. V. Кух[аренко] 35 (Грн1₂₇, I, с. 28).

бардяній 'откормленный на бардѣ (о скотѣ)' (Лаз); пор.: *барда* 'відходи виробництва на спиртових заводах, що використовуються для годівлі худоби' *Він [сотник] почув, що у пана хорунженка у виниці барда добра* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Частину картоплі здаємо на спиртовий завод, а звідти одержуємо барду, яку використовуємо для годівлі корів* (Колгоспник України, 1959) (СУМ I 105).

баскаліччя 'ломатися, жеманитися' *Чого вже ми не діяли, — и прохали, лаяли, — так нї! баскаліччя вража єму дївчина, — тай годї!* (Лаз). Пор.: *баскаліччя* діал. 'упиратися, пручатися' *Сивилла в дальший путь таскала — Не баскаліччя би та йшов; I так швиденько поспішала, Еней не чув аж подошов* (І. Котляревський); — *Район наказав нам переселяти хутори... — А ти чого баскаліччя? Переселення — це теж війна, — рипить шкрянькою Гнат* (Г. Тютюнник, Вир) (СУМ I 109). Пор. іще: *баскаліччя* 'артачить, сопротивляється' (Грн1₂₇, I, с. 38).

бендюгі 'везь безь ящика', [дописано іншим черком: 'бревно, проходящее до середины мельницы въ нижней ея части для поворота мельницы по направленію вѣтра' Екат.] (Лаз). Пор.: *биндюгі*, *бендюгі* розм. 'великий простий віз для вантажів' *Колеса, бендюги і карі I самїі церковні мари В депо пушкарськеє тягли* (І. Котляревський); *Він стиняв візників, ... записував номери биндюгів, які везли вантажу проти норми* (Ю. Смолич) (СУМ I 166).

бляшка 'жельзний противень, на которомъ пекуть пироги' (Лаз). Пор.: *бляшка* — зменш. до *бляха* 2 'пряжка, значок і т. ін., зроблені з такого заліза або з іншого металу' (СУМ I 205). Пор. іще: *бляха* 3) діал. 'деко, лист' *Вкладають [печенню] на бляху... і печуть* (Словник Грінченка) (СУМ I 205).

вербівка 'плотва; въ первый разъ третя на вербной недѣли [!]' (Лаз). Пор.: *вербівка* 'посудина з верби' Ж[елехівський] (ЕСУМ I 350). У СУМі в ілюстраціях трапляється лише *Вербівка* — назва населеного пункту.

війстя 'истечение' *а по війстю того місячного термину* (Лаз). Пор.: *війстя* діал. 'вхід' [Юда:] *Вже ж не боронить вогненний меч до того раю війстя* (Леся Українка) (СУМ I 670).

вожай 'вожакъ' (Лаз). Пор.: *вожай* розм., рідко 'ватажок' (СУМ I 724).

волосянка 'подпупіе' (Лаз). Пор.: *волосянка*¹ діал., заст. 'волосяниця' *Аж тут раз стук-стук до брами: В волосянці перед нами Став Микита, як монах* (І. Франко) (СУМ I 732). **волосянка* 1) 'выволочка, трепка, тасканіе за волосы'. *Дати, завдати волосянки* 'трепать, оттрепать за волосы'. Умань. Ефр. 2) 'волосы на половых частях'. Звен. у., с. Пальчик. Ефр. (Грн1₂₇, I, с. 307).

вóрокъ 'скотный дворъ' Новозыбк[овь] (Лаз). Пор.: *вóрок* 1) 'мішечок із гострокутним дном для

віддідування та віддушування сиру', 2) діал. 'мішок' *Ворок тиениці* (СУМ I 740).

воцанка 'яйцо, налитое воскомъ' (Лаз). Пор.: *воцанка*¹ 'навошена тканина або папір' СУМ I 746).

гаданіна 'дума, мысль о чемъ' (Лаз). Пор.: *гада* 'гадка; горе, турбота; загадка' (ЕСУМ I 449), *гаданий* 1) 'задалегідь продуманий; передбачуваний', 2) 'уявлюваний' (СУМ II 10).

гайдій 'сгонщикъ при волахъ' (Лаз). Пор.: *гайдій* діал. = діал. *гайдар* 'вівчар' (СУМ II 16); *гайдій* 'вівчар; волар' Ж[елехівський] (ЕСУМ I 452).

галайстра Под[олье] 'сволочь, дрянь' (Лаз). Пор.: *галайстра* діал. 'юрба, стовпище' *Він волів цілу годину видержати на місці свою нетерпеливу "галайстру"; ніж вирушати в поле без них [дітей]* (І. Франко) (СУМ II 18).

гнилка 'отлежалая подгнившая груша', *гнилиця* 'топкое, гнилое мѣсто' (Лаз). Пор.: *гнилиця* 'пригнилий плід дикої груші' — *Ми перерили все — хоч би тобі гнилиця... Вертайтєся, бо нічим поживиться* (Л. Глібов); *Сад... це втовнений осінніми пахоцями яблук, слив, гнилиць* (Ю. Бедзик) (СУМ II 93). Остання ілюстрація в СУМі доводить, що слово *гнилиця* стосується плоду не лише дикої, а й садової груші.

голубець 'родъ танца' *Я чобиткі изъ сапьяну За сїмъ золотыхъ достану Да учешу голубця, Чи не заблю молодця* (Лаз). Пор.: *голубець* 2) 'па в танцях' *Раптом лунає голос аранжера: "Голубець!" і пари з'єднуються й пускаються у вирвовий танець* (І. Франко) (СУМ II 118). Навряд чи 'па в танцях' точно розкриває в СУМі значення ужитого І. Франком слова *голубець* (це вирвовий танець, а не просто па в танцях, що підтверджується й семантичною розробкою В. Лазаревського).

наминачка 'потасовка' (Лаз). Пор.: *наминачка* 'бійка, прочухан' (ЕСУМ III 549); *наминачка: дати наминачки кому* 'сильно побити кого-небудь' *Аж насторожились собаки, А потім кинулись на вовчика гуртом, Дали йому такої наминачки, Що аж иматки поспались кругом* (Л. Глібов) (СУМ V 127). Пор. іще: *наминачка* 'потасовка' Грн3₂₈, III, с. 382).

перепелястий 'цвѣта перепела' (Лаз). Пор.: *перепелячий* 'прикм. до перепел' (СУМ VI 246); *перепелячий, перепелячий, перепелячий* 'сірий (кольору перепела)' (ЕСУМ IV 344)

перчиківка 'перцовка' (Лаз). Пор.: *перчик* 'зменш.-пестл. до перець'; ♦ **З перчиком** — те саме, що **З перцем** (СУМ VI 336); *перчиківка* 'перцівка' (ЕСУМ IV 346).

пéсикъ 'локонъ у жида' (Лаз). Пор.: *пéиси* мн. (одн. *пейс*) 'довгі непідстрижені пасма волосся на скронях у патріархальних євреїв'; *пéиси* мн. (одн. *пéисик*) 'зменш.-пестл. до пейси' (СУМ VI 110). Фіксація слова *пéсикъ* у словнику В. Лазаревського зі значенням 'локонъ у жида' підтверджує нашу думку, що Б. Грінченко несправедливо серед аргументів, які мали доводити нібито низьку якість словника І. Войцеховича, як грубу помилку представив зафіксоване тут *пéсикъ* 'високъ' (докл. див.: 7, с. 46).

Словниковий доробок В. Лазаревського потребує дальшого вивчення, кваліфікованого опрацювання рукопису-оригіналу в зв'язку з матеріалами копії (А—М) українсько-російського словника, не відкидаючи спроб виявити завершальну частину (Я) цього словника і, можливо, інших документів, що мають прямий стосунок до діяльності В. Лазаревського як лексикографа, включаючи й те, що зробив він як помічник В. Даля у справі підготовки “Толкового словаря живого великорусского языка”.

Поряд із виданими лексикографічними пам'ятками української мови — словниками П. Білецького-Носенка, Я. Головацького, Ф. Шимкевича, І. Вагилевича, В. Давидяка — й ще не виданими рукописними лексикографічними працями словник В. Лазаревського із середини XIX ст. заслуговує на підвищений науковий попит. Максимально удоскопленний, він сприятиме появі нових аргументованих і добре ілюстрованих інтерпретацій багатьох явищ української мови в їх історичному розвитку.

СКОРОЧЕННЯ НАЗВ ДЖЕРЕЛ

- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: У 7 т. — Т. 1—6. — К.: Наук. думка, 1982—2012.
Лаз — Матеріали для складання Малоросійсько-русского словаря. Собраны въ концѣ 40^{хб} и началѣ 50^{хб} годовъ Василиемъ Матвѣевичемъ Лазаревскимъ // Институт рукопису НБУ ім. В.Вернадського НАНУ. — Шифр: VIII, 102 м / 196.
СУМ — Словник української мови: В 11 т. — К.: Наукова думка, 1970—1980.
Грн¹₂₇, Грн³₂₈ — Словник української мови. Зібрала редакція журналу “Киевская Старина” / Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко. — 3-є вид., виправлене й доповнене. За ред. акад. Сергія Єфремова та Андрія Ніковського. — К.: Горно: Т. 1 (А—Г), 1927; Т. 3 (К—Н), 1928.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- [Бартенев П.] Из бумаг В. М. Лазаревского // Русский архив. — 1894. — С. 537—580.
- Булахов М. Г. Восточнославянские языковеды: Библиографический словарь: В 3-х т. — Т. 3 (Л—Я). — Минск: Изд-во БГУ, 1978.
- Галас Б. К. Відображення рукописних словникових матеріалів В. Лазаревського у працях М. Номиса і Б. Грінченка // Науковий вісник Ужгородського університету: Серія “Філологія”. — Вип. 4. — Ужгород, 2000. — С. 3—8.
- Галас Б. К. Лазаревський Василь Матвійович // Українська мова: Енциклопедія. — К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2000. — С. 267—268.
- Галас Б. К. Лексика зі східнослов'янських перехідних мовних ареалів у фіксації В. Лазаревського // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Зб. наук. праць. Вип. 21: Ареалогія й ономастика. Матеріали Міжнар. наук. конференції (13—14 жовтня 2016 р.) — Ужгород, 2016. — С. 55—59.
- Галас Б. К. Наукові зв'язки В. І. Даля і В. М. Лазаревського у світлі сучасних проблем функціонування української мови // Здійснення ленінської національної політики на Донбасі: Тези доп. і повід. Респ. наук. конференції (21—24 лютого 1990 р.): У 2 ч. — Донецьк, 1990. — Ч. 2. — С. 72—73.
- Галас Б. К. Ф. С. Шимкевич як лексикограф і українське словникарство (кінець XVIII — початок XX ст.). — Ужгород: Полічка “Карпатського краю”, 1995. — 300 с.
- Герасименко Н. О. Лазаревський Василь Матвійович [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла—Мі / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. — К.: В-во “Наукова думка”, 2009. — 790 с.: іл. — Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Lazarevsky_V_M
- Пилинський М. М. Українські рукописні словникові матеріали в бібліотеках і архівах Ленінграда: Повідомлення // Лексикографічний бюлетень. — Вип. IX. — К.: Вид-во АН УРСР, 1963. — С. 74—89.
- Порудоминский В. Даль / Жизнь замечательных людей. — Москва: Молодая гвардия, 1971.
- Українські приказки, прислів'я і таке інше: Збірники О. В. Марковича и других / Спорудив М. Номис. — СПб., 1864. — VIII + 304 + XVII с.
- Чернышёв, Василий Ильич [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Чернышёв,_Василий_Ильич.

Borys Halas

V. Lazarevskyi's lexicographical achievements: the state and prospects for further study

Summary. The article gives a brief account of the history of study of the manuscript Ukrainian-Russian dictionary by V. Lazarevskyi (middle of the XIX century) and the necessity of revealing the final fragment of the original dictionary on Я, other documents that would clarify some important facts, how the dictionary was created, where was stored, who had used it, is reported. The importance of the vocabulary by V. Lazarevskyi is illustrated.

Kew words: *Ukrainian manuscript lexicography of 19. century, lexiconology, V. Lazarevskyi, V. Daly, M. Pylynskyi, V. Chernyshov.*

Одержано 16.02.2017 р.